

Toponímia històrica

EL TERME DE VILAMACOLUM (ALT EMPORDÀ) I ELS SEUS HABITANTS A PRINCIPIS DEL SEGLE X

Joan BADIA HOMS
Benjamí BOFARULL GALLOFRÉ
Enric CARRERAS VIGORÓS
Miquel-Didac PIÑERO COSTA
(GESEART)
A la memòria del recordat amic
Jordi GELI I AGUADÉ

ELS DOCUMENTS

A inicis del segle X al lloc i terme de Vilamacolum, al comtat d'Empúries, hi radicava una comunitat pagesa d'aloers i petits propietaris lliures, no sotmesos a prestacions si exceptuem les purament vassallàtiques formals.

En data 6 de maig de l'any 913 el comte Gausbert d'Empúries, per mitjà del seu mandatari Guibert, promogué un judici a fi d'obtenir-ne la prestació d'obligacions directes: *...pridie, nonas madii, anno xvi regnante Karulo rege, filio Lodevici...*⁽¹⁾

Malgrat la problemàtica per datar correctament segons els anys del regnat de Carles el Senzill, sembla clar que el document és del 913. La data de 913 amb la menció de Gausbert com a comte, al nostre entendre exigeix una reconsideració de la seqüència cronològica dels primers comtes dinàstics d'Empúries-Peralada i Roselló. Hom creu que el comte Sunyer II morí l'any 915 i que aleshores s'inicià el co-govern dels seus fills, Ben-

---

(1) L'original del document és perdut. N'existeix un trasllat datat el dia 15 de març de l'any 1185: Arxiu Ducal de Medinaceli, secció Empúries, lligall 20, núm. 3442.

Havia estat recollit pels antics arxivers dels comtes d'Empúries, Joan Busquets (*Recopilació o Inventari dels actes i altres escripturas del comtat de Empurias...*, vol. 2, folis 222r, 222v, 223r) i Bernat Josep Llobet (*Índice, declaración y adición a la Recopilación de los autos y escrituras del condado de Empurias hecha por Juan Busquets...*, folis 357 i 358r), ambdós de la primera meitat del segle XVII. Aquests manuscrits es troben també a l'esmentat arxiu.

El text ha estat publicat sobre aquestes fonts:

María Isabel SIMÓ RODRIGUEZ; *Aportación a la documentación condal catalana (siglo X)*, «Miscelánea de Estudios dedicados al profesor Antonio Marín Ocete», tomo II, Universidad de Granada, 1974, doc. II, pàgs. 1021-1023.

L'autora considera el document de l'any 916, per raons que ignorem.

ció (que morí l'any 916) i Gausbert. No és la nostra intenció, tanmateix, estudiar aquest problema en el present treball.

A la societat pre-feudal, en el desenvolupament d'un procés judicial s'establien diferents actes: l'audiència de les parts, la recerca de proves, la pronunciació de sentència i la seva execució. Així, per exemple, del judici que tingué lloc a la ciutat d'Empúries l'any 842 per dirimir els drets d'un terç del pasuari i del teloneu dels comtats d'Empúries i Peralada entre Gomar, bisbe de Girona, i Alaric, comte, s'han conservat tres escriptures que corresponen a les declaracions testificals, la confessió del demandat i l'acta del judici amb la sentència⁽²⁾. En canvi, com anirem veient, el judici de Vilamacolum del 913 no passà de l'audiència de les parts i les declaracions testificals.

La manca de proves escrites presentava sovint serioses dificultats en aquests judicis, i llavors, per defecte, hom es basava en la declaració dels testimonis. Les garanties que la prova testimonial havia de presentar al tribunal eren la pluralitat dels testimonis i els juraments pronunciats sobre els evangelis o les relíquies. Els juraments (*conditiones sacramentorum*), recollits pel jutge, aportaven davant del tribunal la peça escrita que fins aleshores mancava.

El vescomte Gotmar era al capdavant del judici de Vilamacolum, amb els jutges i el saig encarregat de fer complir la sentència, tots ells assistits per notables (*bonorum hominum*) que figuren sempre entre els membres de les audiències públiques com a reguladors de les relacions socials a la comunitat d'homes lliures, en la seva funció d'auxiliars del tribunal.

Els interessos del comte eren defensats pel seu mandatari (*assertor et mandatarius*). No fou fins prop de l'any mil que el pledejant no començà a actuar, de vegades, personalment en els judicis.

En aquest judici hi compareixen 35 aloers encapçalats per 2 sacerdots, entre els quals hi ha, com a mínim, 7 dones. Cal no oblidar que la dona, emparada pel dret visigòtic no és discriminada en el pla jurídic en aquella època, i conserva un lloc important a la vida social.

Aquests 35 habitants de Vilamacolum presenten davant del tribunal un total de 32 testimonis que juren sobre les relíquies de santa Maria verge a l'altar de l'església de Vilamacolum a ella dedicada: ... *in cuius honore basselica sita est in territorio Importano, in Villamocoron...*⁽³⁾. Afirmen que tot ho havien remarcat i vist amb els seus propis ulls i escoltat de les seves pròpies oïdes quan es trobaven en territori d'Empúries, a Vilamacolum i el seu terme on aquells posseïen les propietats: «cases, corts, horts, terres i vinyes, prats, pastures, estanys, pesqueres, garrigues».

Continuen declarant que tot era posseït amb ordre, justament i legal, per més de trenta anys i que mai no havien prestat el que habitualment se'n diuen *scubias*, ni havien fet mai

---

(2) *Cartoral de Carlemany*, fols. 10-15, Arxiu Diocesà de Girona.

Joan BADIA HOMS; *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. II-B, Diputació de Girona, segona edició, 1985, pàgs. 532-533.

(3) En els dos documents que comentem, de l'any 913, el topònim apareix amb les formes *Villamocoron* i *Villamacaron*. Encara dins el mateix segle tenim les grafies *villa Mucroni* (any 974), *villa Mocromi* (982), així com *villa Mocorono* l'any 1017.

Segons Enric MOREU-REY el topònim prové de «vila Mucronia», nom de persona llatí (*Els nostres noms de lloc*, Editorial Moll, Mallorca, 1982, pàg. 144).

guaites (*quaitas*) a la ciutat d'Empúries, ni havien format part mai de la host (*ostem*) dels antecessors del comte Gausbert, ni havien fet *calcinas*, ni *paratas* ni les havien fet els seus hereus. No havien pagat mai censos ni impostos ni tributs, ni els havia pertocat mai de fer cap servei. En conseqüència, havien posseït amb els seus hereus, íntegrament la vila amb el seu terme. A continuació es precisen els afrontaments d'aquest terme de Vilamacolum.

El mandatari els interpretà i els manifestà que havien de prestar els esmentats serveis a la ciutat d'Empúries, a favor del comte Gausbert; que s'informaria de si havien mentit; que era injust i contra llei i que els emplaçava a ells i a elles que dintre d'uns dies acomplissin els serveis indicats, a la ciutat d'Empúries, al comte Gausbert i no pas a cap altre home.

La declaració jurada la signaren els testimonis citats menys tres. És a dir que hi ha 29 signatures testificals. Finalment signen altres 19 persones com a auditors del judici i l'escrivà que redactà l'acta. (A la còpia conservada hi figura al capdavant la signatura de l'autor del trasllat del 1185, el monjo Pere).

Aquest és el contingut del primer document dels dos que comentarem (APÈNDIX I - DOCUMENT 1).

No tenim constància de si es va evacuar cap mena de sentència per part del tribunal. Coneixem, però, un fet que es podria qualificar d'insòlit. Només sis dies més tard del judici esmentat la totalitat dels habitants de Vilamacolum vengueren a un particular, anomenat Guifré, la meitat de la vila i del seu terme pel preu de 300 sous: *precium solidos trescentos*.

El segon document, doncs, és aquesta escriptura de venda que va signar-se el 12 de maig de l'any 913: *III idus madii, anno XVI regnante Karolo rege, filio condam Lodoici*⁽⁴⁾.

Quin devia ésser el veritable motiu dels habitants de Vilamacolum per efectuar la venda? És una qüestió que per ara se'ns escapa. Podem imaginar –com a possibilitats raonables– que potser ho feren per escapolir-se de la sentència imminent que els obligaria envers el comte, o bé aplegar els diners necessaris per afrontar les càrregues que es derivaven del judici.

Els venedors manifestaren posseir les propietats tant per llegat de llurs pares, com per haver-les comprat: *a nobis advenint, tam de parentorum nostrorum quam de excomparacione*. Els afrontaments del terme hi són esmentats amb variacions escasses respecte dels que apareixen al document anterior.

L'escriptura de venda fou atorgada per 96 habitants del lloc, entre els quals hi figuren, sense excepció, els 35 que s'havien presentat al judici. El document el signaren 90 d'aquests personatges, a més de 2 persones que l'aprovaren, 3 testimonis i l'escrivà que el redactà. El nombre de dones en aquest grup és de 28 com a mínim –entre elles les 7 que apareixien a l'acta del judici–, més altres que hi consten però que no s'esmenten pel

---

(4) Pergamí original a l'Arxiu Ducal de Medinaceli, secció Empúries, lligall 112, núm. 10682. Existeix un trasllat del 15 de març de l'any 1185, al mateix arxiu i registre. El document és citat per Bernat Josep Llobet (*Indice...*, fol. 357v).
Publicat per
Maria Isabel SIMÓ RODRIGUEZ; op. cit., doc. III, pàgs. 1023-1025.
Considera també aquest document de l'any 916.

nom (com a germanes d'alguns dels personatges). La relació és encapçalada per tres prevereres, dos dels quals són els ja citats al document anterior. (APÈNDIX II - DOCUMENT 2)

ELS ANTROPÒNIMS

En conjunt els dos documents de l'any 913 aporta la menció d'un total de 182 persones diferents (a més, com ja hem indicat, hi són citats pares i germans d'alguns dels habitants sense precisar-ne el nom). N'hi ha una colla que hi apareixen més d'una vegada, pels motius ja explicats, de manera que hi ha antropònims duplicats i altres de triplicats amb les corresponents variants de grafia. L'interès onomàstic dels textos és, per tant, molt gran. En apèndix donem la relació completa dels antropònims amb totes les variacions que presentem. (APÈNDIX III)

Cal remarcar la vinculació de les persones que hi apareixen a una data i a un territori concrets. S'hi pot constatar una notable varietat antroponímica. Si bé hi ha 25 noms que trobem repetits —una proporció de certa consideració—, d'aquests només n'hi ha un (Duran) que porten quatre individus diferents. La majoria (17 noms) són emprats per dues persones: Adaülf, Argemir, Comparat, Daniel, Donadéu, Ermegild, Eudo, Fachilo, Guifré, Guidirla, Galind, Gentil, Prim, Rainulf, Recosind, Recosinda i Sagaro. Els 7 restants es repeteixen en tres personatges: Argemund, Donat, Eldefred, Leuva, Mascaró o Mascardí, Miró i Teuderic.

És un fet ben conegut —i demostrat perfectament per E. Moreu-Rey en data recent⁽⁵⁾— que des de la fi del segle X i al llarg del segle XI és quan es produeix un acusat empobriement del repertori d'antropònims. S'observa una reducció dels noms usats a favor d'altres que es repeteixen en profusió. És un fenòmen que originà l'aparició dels noms dobles, o almenys hi contribuï decissivament. Tanmateix, cap dels noms que apareixen repetits en aquests textos del 913 no es troba entre els que seran usuals i molt reiterats, temps a venir, al mateix país.

Als dos documents hi podem comprovar, doncs, que a les primeres dècades del segle X, i al territori que ens ocupa, encara hi perviu el costum germànic d'una persona-un nom. Només hi trobem dos noms dobles ben clars. En ambdós casos són relacionats amb un topònim: Duran de Torroella i Pacífic de Sant Pere. Es tracta, sens dubte, de Torroella de Fluvià i de Sant Pere Pescador, termes (i municipis actuals) veïns de Vilamacolum.

En alguns exemples les formes d'un mateix antropònim poden presentar diferències prou notables: Abderralie-Abderrahem-Abderaem; Fregit-Franco-Fraco; Gualaxenso-Gyansolo; Chagiano-Caguino-Kaiam; Locovenia-Lucidia.

Hi ha tres mostres de sobrenoms, un dels quals correspon a una dona i un altre a un sacerdot: *Locuvenia femina que vocant Spotosa*; *Uuidela presbiter, que vocant Mocon*; *Samson qui vocant Bellaron*.

Altres tres noms tenen indicació del patronímic: *Gintiles, filius de condam Secundi*; *Ireni filia Mirone*; *Primio filio Felici*. En aquests casos no sembla pas que hi hagi intencionalitat antroponímica. Devien obeir a la necessitat de concretar el lligam familiar en relació a la propietat. De la mateixa manera es fan constar altres vincles familiars: *Span-*

(5) Enric MOREU-REY, *Consideracions sobre l'antroponímia dels segles X-XI*, a «Estudis de llengua i literatura catalanes» XI, Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit 3, Publicacions Abadia de Montserrat, 1985.

doario cum uxore sua nomine Ermenfridia; Agilane cum sorore sua Gelderiga; Nantile fimina Baldemare; Eudone frater Schluvane; Manulfo et uxore sua Desideria, etc. De vegades s'esmenten familiars sense precisar-ne el nom: *Sagaro cum fratres suos adqui sorores; Aaulfo cum sorores suas; Ravello cum filio suo, etc.*

Com podem apreciar pel repertori d'antropònims (APÈNDIX III) el predomini dels d'ètim germànic hi és absolut. Del total de 182 persones enregistrades, entenem que 124 porten, sens dubte, noms d'arrel germànica. Se n'hi troben de corrents a l'època, masculins i femenins, i d'altres que potser no ho són tant: Agila, Ató, Bel·lo, Duran, Ènec, Leuva, Miró, Oliba, Ramió, i també Teudo, Franco, Sulmo, Ebo, Eudo, Sagaro, Olurio, Bero, Fachilo, Ada, Cixilo, Sinlo. Hi són presents les terminacions més usuals en els antropònims d'aquesta tipologia: Gondescald, Grimald, Alchari, Elari, Gontari, Ricari (o Riquer), Spanoari, Sunyer, Egibald, Guibert, Ingilbert, Sesebert, Eldefred, Guifré, Gondofré, Sunifred, Nifrid, Gualaxens, Duravila, Gaudila, Guidirla, Guiliscle, Teudiscle, Galind, Baldemar, Vincemal, Argemir, Gualdramir, Leomir, Salamir, Teudemir, Argemund, Sesenanda, Sendred, Teudered, Balderic, Gelderiga, Sisiric, Teudesic, Traseric, Ferruc, Adailf, Anulf, Manulf, Rainulf, Riculf, Manesind, Recosind, Recesvind, Elduigi, Ervigi, Gontoigia, i encara d'altres (APÈNDIX III)

Entre els noms restants, d'ètim no germànic, n'hi ha un petit grup de llatins, com Comparat, Desidèria, Felici, Flavi, Milià, Pacífic, Prim, Revell, Secundi, Virgília.

Més escassos encara són els noms d'origen grec: Andrias, Eulàlia, Ireni, Polèmia; els bíblics: Daniel, Ismael, Samsó, i els cristians: Benet, Deodat, Donadéu, Joan, Marc (o Marci?), *Servo-Dei* i, potser, Donat, com a exemples més significatius.

Finalment hi trobem un nom amb certesa d'origen àrab: Abderahem o Abderralie, i potser algun altre (Maula, Egihud?).

Hi ha un parell de noms de dona –*Mirabilia, Spotosa* (sobrenom; per *Speciosa*?– que es poden considerar de lloança a les virtuts o a la bellesa, dins d'una tradició típicament medieval.

Ja és ben sabut que l'ètim dels noms personals no és pas revelador de l'ètnia ni de la procedència de la població que els aplica. Respon, bàsicament, a influències culturals o dels grups dominadors que originen el costum imperant en una determinada època. J. Coromines situa en un període de temps molt ampli, dels segles VIII al XIII, la vigència de posar noms germànics en terres catalanes.

En conseqüència, el gran predomini d'antropònims germànics entre els habitants de Vilamacolum i les persones que intervenen en el judici, es pot considerar normal a l'època en aquest territori. També entra dins del previsible la perduració d'un percentatge poc elevat de noms llatins i, més reduït, de grecs, i també la presència d'alguns noms cristians i bíblics. De fet, els documents que comentem, amb l'extens repertori antroponímic, reforcen aquests coneixements i representen un testimoni valuós per a un espai geogràfic –els comtats nord-orientals catalans– on la documentació ha sofert pèrdues més importants que en altres regions.

Pot sorprendre, tanmateix, l'existència d'un nom inequívocament àrab (Abderrahem) entre els pobladors del lloc, en un comtat distanciat en data molt primerenca de la frontera amb els sarraïns.

Creiem que ací també es podria invocar, malgrat tot, el prestigi de la cultura àrab. És un cas poc freqüent en aquestes terres, però no pas únic. D'altra banda, els topònims arà-

bics, si bé força rars, tampoc no hi són inexistents. Els poquíssims que són ben clars poden haver estat originats, potser, per desplaçaments esporàdics de gent mossàrab vers el nord.

Podríem retreure un cas significatiu sobre l'adopció de certs antropònims, al mateix comtat d'Empúries, que ja hem comentat en altres llocs⁽⁶⁾. Es relaciona amb el lloc dit vilar Abderram, al terme de Bàscara. Del vilar n'hi ha diversitat de notícies entre els anys 844 i 922⁽⁷⁾. En un judici de l'any 893 en el qual es dirimia la possessió de vilar Abderrama entre el bisbe de Girona i un aloer de nom Revell, aquest manifestà que el tenia per haver-lo comprat a Galderic, el qual l'havia heretat del seu pare. La sentència fou contrària a Revell, ja que hom recordà que temps enera la propietat ja havia estat reconeguda al bisbe en un judici que l'enfrontà al comte Alaric i amb Pipí, també anomenat Abderrama, el qual era l'avi de l'esmentat Galderic.

Cal tenir en compte que el judici anterior que retreu l'acta del 893 és del temps del bisbe Gondemar, documentat entre 841 i 850, i del comte Alaric d'Empúries, que ja era mort l'any 844. És possible, per tant, que Abderrama Pipí hagués viscut el moment final del domini sarraf en aquest territori a darreries del segle VIII.

En qualsevol cas, els dos noms del personatge, tan lligats a les dinasties omeia i carolíngia, il·lustren de les circumstàncies i condicionaments que poden jugar a l'hora d'adoptar uns determinats antropònims. No ens pot estranyar, doncs, la perduració d'algun nom aràbic entre els habitants de Vilamacolum, ja dins el segle X i al comtat d'Empúries.

ELS LÍMITS DEL TERME

Els dos documents de l'any 913 ens permeten, a més, un apropament a la coneixença del territori de Vilamacolum, començant pels seus límits.

Ja hem indicat que en ambdós textos hi són indicats els afrontaments del terme, amb poques variacions entre l'un i l'altre. Si bé les diferències són escasses, en algun cas esdevenen interessants per acabar d'esclarir la delimitació.

La menció dels afrontaments s'inicia amb el límit de llevant i continua fins a tancar el circuit, com era la norma, en aquest cas en el sentit de les agulles del rellotge.

La informació aplegada dels dos textos ens assabenta que el terme de Vilamacolum (*Villamocoron / Villamacaron*) afrontava a orient amb el terme de la vila Milicià anomenada Sant Pere (*villa Miliciano que vocant Sancto Petro*), a migdia amb el Calder i l'illa, al límit amb la vila de Saldet (*in Caldario ipso qui est ad ipso termino de villa Salicedo / in ipso Caldario vel in ipsa isola que vocant Salicedo*), a occident s'unia amb el «camí Francès» (*via Francisca / via Francescha*) el qual «porta vers la ciutat d'Empúries i a altres llocs»; finalment al costat de tramuntana seguia pel terme de l'alou dit *Moleves-*

(6) Joan BADIA HOMS; op. cit. i *El marc històric*, a «Catalunya romànica» vol. VIII (Empodà I), Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1989, pàg. 41.

(7) *Cartoral de Carlemany*, A.D.G.

Llibre Verd, Arxiu Capitular de Girona.

P. DE MARCA, *Marca hispanica sive limes hispanicus...*, París, 1688, ap. 54 i 69.

España Sagrada, vol. 43, ap. 8, 13, 14 i 16.

Francisco MONSALVATJE y FOSSAS, *Colección diplomática del condado de Besalú*, «Noticias históricas» vol. XI, Olot, 1901, pàgs. 141-143 i 145-146.

Ramon d'ABADAL i de VINYALS, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, la part «Catalunya carolíngia» II, Barcelona 1926-1950, pàgs. 125-130, 138-140, 144-147 i 148-151.

tes o *Mogivesti* on hi havia una pedra fita, partint de la Guardiola fins arribar a l'estany dit Salatà o Salat (*egredidi per ipsa Quardiole et vadi per ipsum teminum de Molevestes usque ad ipsum stagnum qui nuncupant Salatan / afrontat in terminio alode qui vocant Mogivesti, vel in ipsa lapide que est in terminio sita seu et in ipsa Guardiola, et pergit in ipso stagno qui nuncupant Salatam*). (APÈNDIX I i II)

Amb les dades dels afrontaments referits podem suposar –com explicarem a continuació– que el territori del municipi actual de Vilamacolum és només una mica més reduït que el terme alt-medieval. No tenim pas la certesa absoluta que la delimitació que proposarem per al terme especificat l'any 913 sigui encertada en tots els sectors. En alguns punts els dubtes són inevitables.

Com al segle X el municipi actual de Vilamacolum limita per tot el seu costat de llevant amb el terme de Sant Pere Pescador, població que s'identifica amb la vila Milicià o de Sant Pere dels documents. El topònim Milicià que hi coexisteix amb el de Sant Pere, aplicat a aquest lloc i terme, desaparegué posteriorment. Es documenta en altres diversos instruments dels segles X i XI, però ja no apareix més tard. L'any 1060 ja s'enregistra la forma *Sancti Petri Piscatoris*, que ha perdurat. Els documents no ens aporten altres dades que permetin esbrinar si l'antic límit oriental ha sofert alteracions. És molt probable que hagi perdurat fins avui sense modificacions de consideració⁽⁸⁾.

Al costat meridional el terme medieval devia incorporar alguns terrenys situats més al sud del confí de l'actual municipi. Ho semblen deixar clar les referències al *Caldario* i a una illa, que eren al límit amb Saldet, parròquia i poble de l'altra banda del riu Fluvià, avui integrant l'estens terme municipal de Ventalló.

Per la seva indubtable situació en terreny planer, proper al riu o en zona d'estanys, el nom calder (*caldario*) ha de tenir el sentit, que és ben atestat en molts exemples, d'embassament d'aigua d'alguns tipus. Segons Coromines «en època arcaica (calder) apareix més aviat com a nom figurat d'un estanyol o gran bassal o gran gorga...» i cita documents dels segles X i XI⁽⁹⁾.

Tot semblaria indicar, doncs, que el terme de Vilamacolum arribava, en aquest sector, fins el curs del riu Fluvià en el seu tram sinuós que es troba al nord i a poca distància del poble de Saldet. El curs baix del Fluvià hom sap que ha sofert variacions en època històrica. El nom del riu no s'esmenta en aquests documents. Són detalls que permeten tenir dubtes en aquest sentit. Creiem, però, que és pràcticament segur que un paratge de certa extensió, prop del riu i al nord de Saldet, que avui és del municipi de Torroella de Fluvià, estaria integrat al terme alt-medieval de Vilamacolum.

D'altra banda, en visitar el territori hem pogut constatar l'existència d'uns fondals o clotades precisament prop de la riba esquerra del Fluvià, on el riu crea un ampli meandre, entre el seu curs i la carretera local de Torroella de Fluvià a Sant Pere Pescador (entre els punts kilomètrics 6 i 7). Són els testimonis evidents d'un antic braç del riu on s'hauria format un gran embassament, o bé d'un estanyol proper al seu curs. Al mig de la clotada és visible un lleu promontori, travessat per un camí antic,

---

(8) Sobre els topònims Milicià i Sant Pere Pescador:

Joan BADIA HOMS, *Sant Pere Pescador*, a «Catalunya romànica» vol. IX, (Empordà II), Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1990, pàg. 830.

(9) Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, 1981, pàg. 422.